

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ЖИТТЯ І УКРАЇНА

*Ковальчук О. Київ,
Марусик Т. Чернівці*

ДОПОМОГА УКРАЇНЦІВ КАНАДИ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДУ (20-40-ВІ РР. ХХ СТ.)

Питання допомоги української діаспори, зокрема Канади, українському народу знайшло відображення як в українській [1], так і зарубіжній [2] історіографії. Слід назвати і спільну працю українських і канадських авторів: “Українські канадці в історичних зв’язках із землею батьків”, яка була видана у Києві 1990 р. українською і 1991 р. англійською мовами. У названих працях висвітлювались лише ті чи інші аспекти допомоги, діяльність тих чи інших сил української громади, яка, на жаль ніколи не була єдиною. Українці в Канаді, як у будь-якій іншій країні проживання, належали до різних політичних угруповань, сповідували різну релігію. У даній статті вперше зроблена спроба, наскільки дозволяють розміри даної публікації, висвітлити одну із сторінок діяльності українців Канади в дуже складний і важкий для українського народу період 20–40-х рр. ХХ ст. різними політичними силами.

Українці, які в силу різних причин змушені були залишати рідну землю, попри свої тяготи і бідність, завжди хотіли допомогти своїм уже колишнім співвітчизникам, які знаходились у тяжкому становищі. “З того погляду була завжди однозгідність серед української імміграції. Якби середовище, група чи пресовий орган проголосив був незацікавлення долею свого материка, був би з місця здеградований* в очах цілої спільноти”. Вважалося за велику честь та народний обов’язок допомогти рідним в Україні індивідуально та колективно [3], стверджував дослідник української діаспори у Канаді Михайло Марунчак. Перші українські іммігранти започаткували могутню кампанію по наданню допомоги своїм землякам на українських землях. Це питання не оминула жодна українська організація, товариство чи то економічна, взаємодопомогова, національно-політична незалежно від релігійних і політичних переконань. Більше того, ця допомога, наголошував М. Марунчак, була водночас мобілізуючою моральною

* При цитуванні збережено мову оригіналу. – Авт.

силою і для тих, серед яких проводили збірки. Був це наче маніфестаційний плебісцит їх почувань для рідних в Україні.

Українці за океаном з неослабною увагою прислухалися до вісток, що просочувалися про буремні події 1917 р. Дізнавшись, що у Росії відбулася Лютнева революція, вони через мітинги, зібрання висловлювали своє схвалення цієї події, а також впевнення у тому, що вона дасть поштовх до ще більш значущих звершень. Так, у резолюції, прийнятій на мітингу у Вінніпезі 25 березня 1917 р., підкреслювалось: “Ми переконані, що російські товариші не спиняться на довершеній зміні політичного устрою Росії. А поведуть боротьбу до повної перемоги робітничого ладу над всіма його ворогами” [4].

Переважна більшість українців Канади підтримала політику Української Центральної Ради. Так, наприклад, делегати другого з’їзду Української соціал-демократичної партії Канади, який відбувся 16-19 серпня 1917 р., схвалили резолюцію, яку надіслали на ім’я Володимира Винниченка такого змісту: “Щиро вітаючи звільнення українського та інших народів Росії з-під царського самодержавства, особливо ж автономію України, з’їзд УСДП в Канаді висловлює свою надію, що український пролетаріат спрямує тепер всю свою енергію і всі свої сили для забезпечення українському народові справжніх демократичних прав, та що він у тісній злуці з російським пролетаріатом Росії та інших держав буде змагати до прискорення соціальної революції і соціалізму. Не забуваючи про гніт, який терпить частина українського народу під пануванням Австрії, з’їзд висловлює своє бажання, щоб звільнений народ України допоміг своїм співвітчизникам звільнитися з-під іноземного панування і об’єднатись в цілість з Україною” [5].

Делегати другого народного з’їзду в Саскатуні вітали Українську Центральну Раду в Києві, висловлюючи їй “признання за неустрашиму боротьбу для виборення самостійності для українського народу”. При цьому з’їзд висловив бажання, щоб новостворена українська республіка вжила всіх заходів та “прилучила” до себе українців з Галичини, Буковини і Закарпатської України [6]. Які тоді політичні організації не поставали б і під якими іменами не виступали, вони вітали нові демократичні зміни в Україні, створення Української Центральної Ради й висловлювали надію, що Україна здобуде бажану незалежність.

Окрема сторінка в історії українців Канади – підтримка Жовтневої революції, входження України до складу СРСР і соціалістичних перетворень в УСРР. Саме ці події ще більше розкололи українську діаспору. Протистояння тривало не одне десятиліття, посилювалось і нерідко набувало дуже різких форм. При цьому необхідно підкреслити, що в русі підтримки соціалістичних змін приймала участь лише незначна частина української громади, так звані прогресисти. Головним

чином це – Товариство український робітничо-фермерський дім*, Робітниче запомогове товариство (РЗТ), Українська соціал-демократична партія Канади.

Перемога соціалістичної революції в Росії і встановлення влади робітників і селян у “прогресистів”, за їх твердженням, викликали гордість за свою країну, сприяли піднесенню робітничого руху. Була проведена низка заходів, на яких вони висловили підтримку соціалістичній революції. Мітинги пройшли в Оттаві, Ріджайні, Гамільтоні, Ошаві та інших містах Канади. Українські трударі за океаном вірили, що перемога над царизмом відкриє нові можливості для розвитку українського народу. Ось витоки підтримки Жовтневої революції та соціалістичної ідеї. Через десятки років стане зрозумілим, що їхні сподівання не справдилися, а тоді більшість їх, мабуть, щиро вірила в те, що соціалізм принесе жадану свободу, незалежність й щастя. Вітаючи визволення українського та інших народів Росії з-під гноблення царського самодержавства, вони висловлювали надію, що вільний український народ допоможе трудящим Західної України скинути ярмо австро-угорської монархії й об'єднатися в єдиній українській державі.

У роки Громадянської війни та іноземної інтервенції українці Канади були серед найактивніших учасників масових маніфестацій, на яких рішуче лунали вимоги виведення військ інтервентів з радянської Росії. Трудящі одного з міст, де була зосереджена найбільша за чисельністю українська громада, на мітингу в грудні 1918 р. прийняли резолюцію такого змісту: “Ми, жителі Вінніпега, ...протестуємо проти дальшої висилки військових сил в Росію і вимагаємо, щоб союзницькі війська, котрі там знаходяться, були виведені, даючи можливість Росії добувати свою власну свободу без зовнішнього втручання” [7]. Подібні мітинги відбувалися в інших містах Канади, на яких були прийняті резолюції, що вимагали вивести окупаційні війська з радянської Росії. У цей час українці в Канаді організували збір коштів для купівлі медикаментів воїнам Червоної армії. Ініціатором цього руху було Стоварищення український робітничий дім. Завдяки його діяльності кампанія швидко поширилась по всій країні. До Росії були відправлені ліки на суму 50 тисяч доларів [8].

20-ті рр. ХХ ст. переконливо засвідчили: рух солідарності був явищем не випадковим і не тимчасовим. Він з новою силою виявився під час голоду в Росії у 1921–1922 рр., коли засуха охопила цілий ряд сільськогосподарських регіонів. Як тільки стало відомо про голод у Канаді, вихідці з України активно взялися за збирання коштів для голодуючих. Так, у заклику до робітничих організацій країни “На почім голодуючим в Радянській Росії”, який був опублікований у вінніпезькій газеті 27 серпня 1921 р. “Українські робітничі вісті” (друкований орган ТУРФДім, видавався у Вінніпезі з березня 1919 р. по серпень 1937 р.), наголошувалось: “Чи

* Стоварищення український робітничий дім (СУРД) створено 1918 р. 1924 р. було змінено назву на Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім). У червні 1940 р. ТУРФДім було заборонено урядом Канади, ряд її керівників заарештовано. 1941 р. постало під назвою Українське товариство допомоги Батьківщині (УТДБ), 1942 р. перейменовано на Товариство канадських українців (ТКУ). З 1948 р. і до сьогодні діє як Товариство об'єднаних українських канадців (ТОУК).

допустите ви до того, щоб наші товариші-робітники із Радянської Росії упали через брак поживи?.. Це є обов'язком робітників цілого світу – дати активну поміч робітникам і селянам Радянської Росії, котрі боролись, страждали, умирали за справу цілого робітничого класу”.

Члени і прихильники СУРД першими почали збір коштів на допомогу голодуючим. По всій країні створювались комітети допомоги. Спочатку рух спирався в основному на іммігрантів, та невдовзі в кампанію включилась значна частина канадців. Усе це зробило даний рух, як відзначав діяч міжнародного робітничого руху і лідер Комуністичної партії Канади Тім Бак, одним із найбільш популярних, масових, які коли-небудь мали місце в країні. Впродовж 1922–1924 років “Канадські друзі радянської Росії” збирали одяг, медикаменти, а також предмети мистецтва з тим, щоб продати, а на виручені кошти купити харчі і одяг для допомоги голодуючим. Крім того вони утримували притулок для сиріт у Поволжі. За цей час у радянську Росію були відправлені гроші і товари на суму більш ніж півмільйона доларів [9].

Українські трударі Канади, допомагаючи голодуючим Поволжя, для яких зібрали 37 тисяч доларів, що складало 70 відсотків загальної суми [10], одночасно збирали кошти для голодуючих України. “Не відтягуючись від участі і помочі Поволжю, – писали 25 березня 1922 р. “Українські робітничі вісті”, – ми в той же час вдвоє напружимо свої сили, щоб допомогти голодуючим Радянської України”. Для них було зібрано понад 10 тис. дол. Часопис “Наша правда” (друкований орган Комуністичної партії Східної Галичини, який видавався у Відні) 22 серпня 1922 р. писав, що “найбільшу і відчутну допомогу голодуючим в Україні подало українське робітництво, головнo з Америки і Канади”.

У відбудовчий період українці в Канаді проводили кампанії під гаслом надання технічної допомоги країні рад. Створювались Товариства технічної допомоги радянській Росії і друзів радянської Росії, які мали свої філії у багатьох містах. У січні 1923 р. IV з'їзд Товаришення УРД прийняло рішення про створення “окремого комітету надання технічної допомоги Радянській Україні” [11]. Як писала 6 січня 1922 р. газета “Українські робітничі вісті”, надання технічної допомоги радянській країні “є справою великої ваги”. Головною ж метою цих товариств була “підготовка технічних та вивчених працівників на ниві відбудови господарства”. І вони мали, за твердженням радянських і партійних органів влади України, “велике економічне і політичне значення для радянських республік” [12].

Товариства технічної допомоги радянській Росії проводили збір коштів для купівлі промислових і сільськогосподарських машин, обладнання. При них діяли школи, де трудівники, які мали виїхати до першої в світі соціалістичної держави, набували необхідні для відбудови народного господарства спеціальності.

На кінець 1923 р. на території УССР діяло 9 комун, створених із американських (мається на увазі із США і Канади. – Авт.) іммігрантів і

реемігрантів: 1 канадська комуна ім. Леніна в Мигаємо (Одеська губ.), 2 канадська комуна “Хлібороб” (Катеринославська губ.), “Нива трудова” (Катеринославська губ.), ім. Джона Ріда (Подільська губ.); Червоного Прапора (Одеська губ.), “Червоний промінь” (Катеринославська губ.), “Новий світ” (Київська губ.), “Ехо” (Одеська губ.), незалежні канадські духобори (Катеринославська губ.) [13]. На 1 липня 1925 р. у цих комунах нараховувалось 1260 членів (у тому числі 443 місцевих жителі) [14].

Перша і найбільша комуна ім. Леніна була створена із реемігрантів, головним чином членів Стоварищення український робітничий дім, у селі Мигаєво Одеської губернії навесні 1922 р. Комуна об'єднувала 159 осіб, в тому числі 49 місцевих жителів (перша група, яка прибула в Україну складалася з 52 осіб). Вони привезли з собою 3 трактори, 6 плугів, 7 борін, 5 сівалок, 6 снопов'язок, самоскиди, молотарку, токарний верстат, 2 вантажні автомобілі, а також насіння. На закупку сільськогосподарського реманенту було витрачено 15329 американських долари, на посівні матеріали – 2500 дол., на збрую – 370 дол., на споживчі товари – 3077 дол. На перевезення з Канади людей і оплату перевезення машин та реманенту – 9978 дол. Разом було витрачено понад 30 тис. дол. Працювали вдень і вночі, відбудовуючи зруйноване Громадянською війною сільське господарство. У комуні були побудовані паровий млин, кузня, слюсарня, столярня. Була відкрита також школа, у якій навчались діти не лише членів комуни, а також навколишніх сіл. Побудували читальню, клуб [15].

Врожаї зернових на полях комунарів були набагато вищими ніж у навколишніх селян. Так, наприклад, врожай з десятини ярової пшениці у комуні ім. Леніна складав 25,4 пуда, у селян – 18,6, тобто на 6,8 пудів більше; вівса – відповідно 57,5 і 31,8, більше на 25,7 пудів; ячменю – відповідно 57,4 і 32,0 – на 25,9 пудів більше; гречки – відповідно 40,4 і 11,2 – на 29,2 пуда більше [16]. Завдяки самовідданій праці була побудована сільськогосподарська комуна з високим рівнем продуктивності праці й вагомими результатами. Серед навколишніх селян комунари користувались великим авторитетом і повагою. До речі, за поданням В.Леніна, ВЦВК 9 листопада 1922 р. прийняв постанову про визнання деяких комун зразковими, серед яких була і канадська в Мигаємо [17].

Матеріально-технічна база, самовіддана праця членів комуни сприяли неухильному зростанню товарного виробництва. Якщо в перший період існування агрокомуна продавала лише незначну кількість зерна, то надалі вона почала вивозити на державні заготівельні пункти шерсть, молоко, яйця, бринзу, олію, борошно і т.д. Рік у рік зростали і кількість, і асортимент продукції, що продавалася. Розвивались і допоміжні галузі – бджільництво, садівництво, виноградарство, виноробство. Значні кошти надходили у касу комунарів від селян за помел. Так, наприклад, в 1927 р. вони склали 32254 карбованці. У січні 1930 р. Одеський окружком партії заслухав звіт про стан агрокомуни і роботу її партійної

організації. У прийнятій постанові визнано “загальне зростання і зміцнення комуни. Незважаючи на ряд неврожайних років, комуна спромоглася рентабельно організувати своє господарство, техніка ведення господарства значно поліпшилась і є справжнім зразком для селянства. Значно краще у порівнянні з минулим організовано технічну допомогу в найближчих селах”.

У сільськогосподарській агрокомуні ім. Леніна було розроблено і діяло правило внутрішнього ладу, яке визначало права і обов’язки членів комуни. Щоб краще уявити їх життя і діяльність, наведемо окремі положення статуту. Особи, що приймалися до комуни, зараховувалися кандидатами на 8-місячний термін. Члени комуни отримували на рівних підставах і без ніяких привілеїв продукти харчування, медичну допомогу, мали рівні права на освіту та виховання дітей і спеціальний догляд за дітьми-дошкільнятами. Постачання їх взуттям і одягом проводилося за рахунок належного кожному його річного заробітку. В рахунок річного заробітку вони отримували за кожний робочий день кожний робочий день авансові суми у такій кількості: повнолітній – 30 коп., жінка – 24 коп., півробочий – 15 коп. Остаточний розрахунок проводився наприкінці року після покриття заборгованості, податків та інших відрахувань. З умовно чистого прибутку після цього відраховувалося: а) на поліпшення та поширення господарства комуни – 15%; б) у спеціальний капітал – 15%; в) запасний (неподільний) капітал – 10%; г) фондовий преміальний капітал – 5%; д) лишок 55% розподілявся між членами комуни. У склад спеціального капіталу 15% входив страховий фонд (на лікування) в розмірі 5%.

Заробіток членів комуни виходив з такого розрахунку: за кожний пророблений день повноробочому (з 18 років): чоловіку – 1 (I категорія), жінці (з 16 років) – 0.8 (II категорія), півробочому (12–16 років) – 0.5 (III категорія). Окрім того встановлювалася IV категорія, до якої відносилися найкращі та здібні до своєї праці фахівці з різних галузей господарства. Переведення у IV категорію проводилося за постановою ради з затвердженням загальними зборами. Якщо працівник не виконував у повному обсязі свою роботу, то його переводили до іншої категорії. Робочий день влітку тривав 12 годин, восени і весною – 10, зимою – 7. Вагітні жінки звільнялися від роботи на два місяці до і після народження дитини. За цей термін (4 місяці) вони отримували зарплату по III категорії.

Ніхто не мав права сам залишати роботу й виходити з комуни в робочий час. За лінощі, недбайливе ставлення до роботи і взагалі до своїх обов’язків, за невиконання розпоряджень ради окрім морального впливу, накладалися матеріальні визиски в рахунок фондового преміального капіталу, а також проводилося відрахування з заробітку за зіпсований реманент або іншу шкоду, заподіяну безладним, недбалим відношенням.

Усі в комуні користувалися протягом року по черзі та в час, затверджений загальними зборами, двотижневою відпусткою. Для виїзду в район або село району

під час відпустки чи у святкові дні отримували коні та інші засоби переїзду. Кожен член, кандидат, який поступав до комуні, повинен був дати підписку, що знайомий з статутом, правилами, інструкцією внутрішнього ладу та зобов'язувався виконувати їх вимоги [18].

Як бачимо, у комуні імені Леніна були досить такі тверді правила. Всі користувалися рівним правом на працю, відпочинок, медичне обслуговування, навчання і т.д. Зароблені кошти розподілялися згідно виконаної роботи.

Необхідно зазначити, що досягнення комунарів у Мигаєво не були винятком. У створених сільськогосподарських товариствах завдяки жертівній праці переселенців, застосуванню привезеній техніці були створені зразкові господарства з високим рівнем продуктивності праці й вагомими результатами. Врожаї зернових культур у них були вищі в середньому у 2–3 рази ніж у селян. Відбудовувались приміщення, відкривались школи, де навчались і діти з навколишніх сіл. Комунари допомагали своїм сусідам і порадами, і технікою, і посівними матеріалами. У доповідній записці Наркомзему “Про комуні американських емігрантів” відзначалось, що вони являють собою досить міцні і потужні господарства, мають значний виробничий ефект, зв'язались із місцевим населенням і надають йому деяку допомогу [19]. Для багатьох місцевих селян ці нові для них товариства з їх високим рівнем механізації, продуктивності праці були просто чудом. Так, наприклад, часопис “Харьковский вестник” опублікував лист селян Одеської губернії під красномовною назвою “Чудо Мигаєво”. У ньому автори висловлювали свій подив перед вмілим підходом до господарювання, який мав місце в комуні ім. Леніна [20]. Головна ж мета прибулих в радянську Україну полягала в тому, щоб внести свій посильний вклад у відбудову народного господарства. Як заявили у комуні села Мигаєво, “взявши на себе зобов'язання допомогти розореному війною господарству країни, виконаємо його повністю, яких би затрат і зусиль воно нам не коштувало” [21].

Українці, які повернулись на батьківщину, постійно інформували своїх земляків у Канаді про своє життя, працю, досягнення. А результати були вражаючі. Про почуття, настрої, з якими жили і працювали комунари, можна сказати словами одного із них – Н. Захарчука, який надіслав свою кореспонденцію до газети “Українські робітничі вісті”, і розповів про святкування 6-ої річниці Жовтневої соціалістичної революції: “Так, дорогі товариші й товаришки в Канаді, відсвяткувала наша Комуна Велике Жовтневе свято. Але повірте, нема сили описати так, як воно відбувалося. В душі залишилось дуже багато і передати це на папір – годі. Треба побачити очима все те, щоби розумно і точно оцінити Дорожчого ідеалу, як пережити і бачити своїми очима це, що здобує завзятими борцями пролетарської революції і передане для користування лише робітникам і селянській бідності” [22].

У цьому захопленому висловлюванні – згусток тієї віри у краще майбутнє народу, яку українські іммігранти зв'язували з соціалістичною революцією. Однак, на превеликий жаль, їх доля (тут працювали не лише українці, але й росіяни, німці, угорці, англійці й представники інших національностей) була трагічною. Хоча про більшість із них ми не маємо точних даних. Знаємо лише, що були серед них і репресовані, і лише поодиноким вдалось виїхати з України.

Необхідно ще раз наголосити, що Жовтневу соціалістичну революцію, встановлення радянської влади в Україні та соціалістичні перетворенні підтримувала лише незначна частина української діаспори, так звані прогресисти.

Іншим регіоном, куди постійно спрямовувалися погляди українців із-за океану – була Західна Україна. Вони з неослабною увагою слідкували за боротьбою своїх земляків за національне й соціальне визволення проти іноземних поневолювачів: Східна Галичина і Волинь опинилися під владою Польщі, Буковина – Румунії, Закарпаття – Чехословаччини. І своїм священним обов'язком вважали надання їм матеріальної і моральної підтримки. У Канаді, наприклад, з цією метою 1922 р. був створений Український робітничо-фермерський комітет за визволення Східної Галичини, першою акцією якого була кампанія по збиранню коштів для допомоги політв'язням і їхнім родинам. Було зібрано близько 15 тисяч доларів [23]. Закордонний комітет революційного руху Східної Галичини висловив українцям Канади подяку за надану допомогу.

22 квітня 1922 р. в Саскатуні відбулася чи не найбільша повоєнна демонстрація українців цього міста, учасники якої виступили з протестами проти окупації західноукраїнських земель. Пройшовши головні вулиці міста, демонстрація зупинилася біля міської ратуші, вручила мерові меморандум і рушила до Українського народного дому, де відбувся мітинг [24].

22 вересня 1922 р. українською громадою міста Вінніпег був проведений 10-тисячний мітинг на знак протесту проти прилучення Західної України до Польщі. Це була не тільки “найбільша і найвеличніша” українська демонстрація, яка коли-небудь мала місце в Канаді, але взагалі найбільша демонстрація організована іммігрантами, чи як прийнято було називати їх тоді – чужинцями. “Та не тільки величною, але й зразковим порядком” відзначалася дана маніфестація. Подібні акції протесту відбулися і в ряді інших містах країни [25].

У 1924 р. по всій Канаді на заклик українців відбувалися мітинги проти насилля над західноукраїнським населенням. У резолюції, прийнятій на одній із маніфестацій зазначалося: “Ми апелюємо до вас, організовані працюючі всього світу, за допомогою, бо ви є єдиною силою, здатною боротися і вибороти свободу для робітників і селян, що ще мучаться під соціальним, політичним і національним тиском” [26].

Становище на західноукраїнських землях, без перебільшення, було в центрі уваги усієї української діаспори незалежно від політичних і релігійних переконань.

Нагадаємо, що переважна більшість українців – близько 90% – були вихідцями саме з цього регіону. Візьмемо для прикладу лише одну з багатьох організацій – Український народний дім у Торонто. 1920 р. її члени для допомоги українцям Львова зібрали: на часопис “Земля і воля” 222 дол., інвалідам – 673 дол., політв’язням – 253 дол., Рідній школі – 435 дол.; 1927 р. потерпілим від повені на Гуцульщині – 103 дол., 1932 року – голодуючим у Яворівщині – 70 дол., 1938 р. – у фонд Карпатської України – 618 дол. [27].

1927 року, як тільки стало відомо, що населення Східної Галичини і Буковини потерпіли від повені, їх земляки із-за океану відразу поспішили з допомогою. За короткий час тільки у Канаді для них було зібрано понад 25 тисяч доларів [28]. Щоб ця допомога дійсно попала до рук українських трударів у січні 1928 р. до Львова прибув секретар-скарбник ТУРФДім Іван Навізівський. Під час зустрічей зі своїми земляками він розповів про життя і працю українців за океаном. А після повернення до Канади, звітував про свою діяльність.

Попри тяжке економічне становище, безробіття, українські іммігранти завжди знаходили сили, можливість допомогти населенню Західної України. Власне, багато із них вважали це за свій обов’язок. Так, делегати УП з’їзду Товариства українського робітничо-фермерського дому, який відбувся у 1926 р., наголошували, що українські трударі Канади вважають боротьбу своїх земляків своєю боротьбою і будуть допомагати їм доки західноукраїнські землі не стануть вільними і не об’єднуються в єдиній Українській державі [29]. І ці заяви підкреслювалися конкретними справами. 1 березня 1931 р. в Українському робітничому домі у Вінніпезі було створено Товариство допомоги визвольному рухові на Західній Україні (ТОДОВИРНАЗУ) з метою надання допомоги визвольному рухові у даному регіоні: матеріальна допомога революційним організаціям, політв’язням, революційній пресі та залучення до цієї діяльності тих українських робітників і фермерів, які до цього часу стояли поза організацією [30]. По всій Канаді утворювалися відділення ТОДОВИРНАЗУ. Про велику популярність даного товариства й про бажання допомогти своїм братам і сестрам говорить і ріст його лав. Якщо у 1931 р. воно складалося з 48 відділень, у яких налічувалося 3025 членів, то у 1939 р. у 80 відділеннях працювало 4500 осіб [31]. Цією організацією, крім відділів, тільки з березня 1931 р. по квітень 1933 р. було вислано 6216 доларів на допомогу політичним в’язням, їхнім сім’ям, для революційної діяльності, на пресовий фонд робітничо-селянської преси. Товариство взяло шефство над політв’язнями у 40 тюрмах [32]. У її відділення надходило багато листів від жителів західноукраїнських земель, у яких висловлювалась подяка за моральну і матеріальну підтримку. Ця допомога, як підкреслювалось в одному з листів, свідчить, що “в боротьбі ми не самі. І по той бік океану є велика сила наших братів, робітників і бідняцьких фермерів, які борються не лише проти канадського капіталу, але допомагають в боротьбі з окупантом за скинення буржуазного ладу, за

Радянську владу на Закарпатті”. А ось ще одне свідчення вдячності: “Ваш реальний вияв міжнародної пролетарської солідарності, Ваша допомога і пам’ять про нас, – писали політв’язні Дрогобицької тюрми, – дасть нам ще більше витривалості й натхнення в боротьбі проти терору, допоможе нам мужньо обстоювати права політичного в’язня, за яке віддають життя найкращі сини робітничого класу” [33].

ТОДОВИРНАЗУ діяло до 1939 р., поки західноукраїнські землі не були возз’єднані з УРСР у складі Союзу радянських соціалістичних республік. 28 грудня 1939 р. “Народна газета” – друкований орган ТУРФДім – писала: “Немає вже Західної чи Східної України, як двох штучно розмежованих земель. Тепер є єдина Радянська Україна”. “Прогресисти” з великою радістю зустріли новину про возз’єднання. Вони висловлювали вдячність радянському уряду, Червоній армії за звільнення західноукраїнських трудящих і впевненість, що тільки в єдиній радянській сім’ї вони зможуть бути справжніми господарями своєї долі, своєї землі. Та ні про масові арешти, депортації місцевого населення до Сибіру та інших необжитих районів Радянського Союзу, яке становило, за підрахунками істориків близько десяти відсотків населення регіону, ні про жорстокий тоталітарний режим, який запровадила новостворена радянська влада на “визволених землях”, де продовжувалась національна боротьба, в пресі “прогресистів”, їх численних виступах не знайдемо жодного слова.

Далеко не всі українці Канади раділи з так званого возз’єднання. Для переважної більшості української діаспори вся Україна була окупована. Так, наприклад, делегати VIII з’їзду Союзу українців самостійників, що відбувся в 1930 р. в Едмонтоні, зазначали, що Східна Україна окупована радянською Росією, Західна – Польщею, Румунією і Чехословаччиною і закликали брати більш активні дії до визволення українського народу від окупації російської, польської, румунської і чехословацької за українську самостійну державу. На з’їзді СУС наголошувалось на необхідності боротьби як проти “ганебної пацифікації в Східній Галичині”, так і проти терору в Східній Україні [34]. Тому так зване возз’єднання значна частина української діаспори сприймала лише як зміну залежності від однієї держави до іншої. Саме завдяки діяльності подібних організацій Захід дізнавався про справжнє становище в радянській Україні.

Українські націоналісти в Канаді, як і в будь-якій іншій країні проживання, намагалась донести своїм співвітчизникам, а також громадськості своєї держави, світовому співтовариству про штучно створений голод у Східній Україні в 1932–1933 рр., який постав внаслідок рішення радянського уряду примусово провести колективізацію сільського господарства України. Щоб зломити опір селян, у них конфіскували усі продукти харчування. Свідомо прирікаючи їх на голодну смерть, у той же час експортували збіжжя за кордон. У результаті голоду в Україні загинуло близько 7 мільйонів чоловік, жінок і дітей. Нагадаємо, що ще не одне десятиліття радянська Україна, як і СРСР, складовою частиною якого була УРСР, факт

голодомору не визнавала, стверджуючи, що це інсинуації українських буржуазних націоналістів, ворогів радянського народу. Лише 25 грудня 1987 р., виступаючи у Києві на урочистому засіданні, яке було присвячене 70-річчю проголошення радянської влади в Україні, перший секретар ЦК Компартії України Володимир Щербицький вперше офіційно на урядовому рівні визнав факт голоду в Україні в 1932–1933 рр. [35]. Уперше за 55 років член Політбюро ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу порушив сталінське табу і висловив слова “голод 1933 року” – вголос. Виступ В. Щербицького широко коментувала зарубіжна українська преса. Та тільки 4 лютого 1990 р. друкований орган ЦК КПУ „Радянська Україна” опублікувала постанову ЦК Компартії України “Про необхідність поглибленого вивчення та об’єктивної оцінки деяких сторінок історії Компартії України 30–40-х і початку 50-х років”, у якій, зокрема, йшла мова про необхідність дослідження комплексу питань щодо голоду 1932–1933 рр. в Україні. 7 лютого 1990 р. на сторінках того ж часопису була опублікована постанова ЦК Компартії України “Про голод 1932–1933 рр. на Україні та публікацію пов’язаних з ним архівних матеріалів”. ЦК Компартії України визнав факт голоду 1932–1933 рр. в Україні, засудив безпринципну політику тодішнього керівництва республіки, відмежувався від насильницьких, репресивних методів вирішення проблем суспільного розвитку. Перед вченими ставилось завдання поглибленого вивчення та об’єктивної оцінки про голод 1932–1933 рр. в Україні. Безперечно можна стверджувати, що якби не активні дії української діаспори, то ця тема була б ще довго забороненою.

Та не всі українці в Канаді, як й інших країн поселення, визнали існування голоду в радянській Україні. Серед них були так звані прогресивні сили, які стверджували, що це все вигадки, брудні наклепи на першу в світі соціалістичну державу її ворогів, у лавах яких активно діють українські буржуазні націоналісти. Необхідно зазначити, що і серед “прогресивістів” були особи, які, спершу вважаючи розмови про голод в радянській Україні інсинуацією націоналістів, все ж через деякий час змушені були визнати факт його існування. Данило Лобай (член ЦВК ТУРФДім і один з редакторів часопису “Українські робітничі вісті”) стверджував, що восени 1933 р., коли вже не було жодного сумніву, що вісті про жажливі події в Україні є правдиві, запропонував членам центральних комітетів робітничих організацій, які не погоджувалися з ура-революційною політикою партії, виступити публічно із заявою-протестом проти московського комуністичного терору в Україні [36]. 30 провідних активістів Товариства український робітничо-фермерський дім, які мали мужність визнати існування голоду в радянській Україні, були виключені з її лав [37].

У цілому, не було жодної трагічної події в Україні, щоб українці Канади не намагалися би різними засобами розповісти про них у країні проживання, привернути увагу світової громадськості. Це і голод 1933 р., і геноцид громадян України, і численні процеси, зокрема “Спілки визволення України” та інші. Будучи

впевненими, що зупинити злочинну політику радянської держави щодо українського народу зможе лише світове співтовариство.

З особливою силою міжнародна солідарність громадян українського походження виявилася у роки Великої Вітчизняної війни. Вони одними з перших включилися у рух солідарності. Створювались Українські комітети допомоги Батьківщині. За ініціативою одного з комітетів вже 26 липня 1941 р. в Торонто була скликана східно-канадська конференція для обговорення питання утворення всекрайової організації, яка могла б надавати ефективну допомогу як моральну, так і матеріальну Україні в боротьбі проти фашистських агресорів. На базі Українських комітетів допомоги батьківщині було створено Українське товариство допомоги Батьківщині (УТДБ) [38]. Відділення Українського товариства допомоги Батьківщині почали свою діяльність по всій країні. Попри численні труднощі вже 22 липня 1941 р. в Торонто п'ять тисяч канадців, серед них і українці, провели мітинг, на якому одноставно було прийнято резолюцію з вимогою до федерального уряду надати “моральну й матеріальну допомогу Радянському Союзу”. Учасники мітингу зібрали у фонд допомоги СРСР 2300 дол. Була також відправлена телеграма Голові Верховної Ради СРСР Михайлу Калініну, в якій зазначалось: “Ми впевнені, що згуртованість й рішучість вашого народу та хоробрість ваших солдат приведуть до того, що кордони вашої великої країни стануть могилою фашизму” [39]. Подібні маніфестації й прийняті звернення були проведені в інших містах Канади. Відповідаючи на ці резолюції Михайло Калінін 26 вересня 1941 р. направив на адресу Українського комітету допомоги Батьківщині у Вінніпегу телеграму, в якій висловив глибоку вдячність учасникам мітингу “за їх щире братську солідарність з радянським народом і його Червоною Армією” [40].

Перша національна кампанія по збиранню коштів для воїнів Червоної армії розпочалася в Канаді 30 листопада 1941 р. Канадський Червоний Хрест поставив завдання зібрати 500 тис. дол., українці – 100 тис. дол. Фактично ж українці зібрали 135 тис. Під час другої кампанії – 150 тис. дол., крім того для обладнання госпіталів у Львові, Києві, Чернівцях – 170 тис.дол. [41]. Загальна ж сума, зібрана українцями Канади, становила близько 500 тис.дол. [42]. Канадські українці немало сприяли тому, що канадський фонд допомоги Радянському Союзу досяг в 1941–1943 рр. майже 5 мільйонів дол. [43]. В СРСР були відправлені також тонни одягу, медикаментів та інших необхідних товарів. Українці Канади разом з народом країни проживання у грізні роки війни виступили єдиними лавами в русі солідарності з радянським народом проти фашистських загарбників. Документи свідчать, що не було жодної кампанії, в якій би вони не взяли участь, інколи виступаючи її ініціаторами. Так, наприклад, у багатьох округах Західної Канади саме відділення Українського товариства допомоги Батьківщині були організаторами і керівниками подібних кампаній. Вони, будучи частиною канадських сил, виступали з вимогами активізації воєнної участі своєї країни в боротьбі з агресором, необхідності

відкриття другого фронту. Вперше така вимога з'явилася вже в листопаді 1941 р. на одному з мітингів. На крайовій робітничій конференції, яка відбулася в травні 1942 р. в Торонто, депутат Манітобського провінційного парламенту українець Василь Кардаш доводив, що тільки перенесення боїв на європейський континент може радикально вплинути на хід воєнних дій проти гітлерівської Німеччини [44].

Крім матеріальної й моральної підтримки представники української діаспори брали безпосередню участь у боях з фашизмом. Близько 40 тис. українців, які склали понад 10% українського населення країни, воювали проти нацистів у роки війни в складі канадської армії [45]. Відсоток українців, які знаходились на військовій службі, був вищим ніж інших національностей. Кореспондент однієї з торонтських газет Раймонд Артур Девіс відзначав, що канадці українського походження добровільно йшли на фронт.

Українці та їхні нащадки в Канаді внесли свій посильний вклад у перемогу над фашизмом. Допомогу громадян українського походження з трудящими УРСР у роки Великої Вітчизняної війни отримала високу оцінку його народу. Виступаючи на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників, була висловлена вдячність представникам трудової еміграції, які в міру своїх можливостей допомагали своїм колишнім співвітчизникам у той суворий час" [46].

Допомога української діаспори не припинялася і після війни. 19–20 квітня 1947 р. в Торонто зібралися представники ряду організацій Канади і Сполучених Штатів Америки. Було вирішено провести з 15 травня по 30 липня 1947 р. спільну акцію українців у США і Канаді для збірки грошей, щоб закупити продукти харчування і одяг для дітей-сиріт радянської України. У Канаді було зібрано більш як 223 тис. доларів, у США – 80 тис. На суму понад 300 тис. дол. були закуплені продукти харчування, одяг, медикаменти, шкільні приладдя для дітей-сиріт. Крім того Канадське товариство культурного зв'язку з Україною збрало для наукових установ понад 5 тис. томів книг англійською мовою (художньої, соціально-економічної, наукової). Усі ці речі були відправлені з Нью-Йорка на російському пароплаві "Россия". Вантаж супроводжувала канадсько-американська делегація у складі В. Тересьо, М. Ракочого, П. Кравчука. 28 листопада вантаж був доставлений в Одеський порт. Більшість закуплених товарів була передана Українському товариству культурного зв'язку з закордоном для розповсюдження. Бо саме воно, за переконання членів делегації, "розподілить якнайкраще і там, де їх найбільше потрібно". Однак, вони висловили прохання, влаштувати членам делегації передачу частини речей в дитячих будинках обласних центрів Західної України [47]. Як зазначалось на III з'їзді ТОУК, який відбувся у лютому 1948 р., "В кампанії на допомогу воєнним сиротам України ми, поруч великої добродійної справи на допомогу сиротам, виконували справу освідомлення людей у напрямі підтримки боротьби за мир". Дана кампанія була проведена заради сиріт, "батьки яких віддали

своє життя за те, щоб наші діти не були сиротами і приносили людям ясніше усвідомлення того, яке нещастя для народу несе з собою війна, і ставили потребу боротьби проти паліїв нової світової війни” [48].

Значну допомогу надали українці в Канаді біженцям та переміщеним особам, з метою якого був створений Фонд допомоги українців Канади (ФДУК). Фонд зумів добре поставити питання допомоги українським скитальцям. Діяв він спільно з іншими організаціями країни. В 1945 р. було зібрано 45 тис. дол., на 1946 р. загальна сума надходжень сягала 65 тис., до 1948 р. збірки дали понад 200 тис. Уся допомогова акція ФДУК до кінця 1951 р. становила 386 тис. дол. Якщо додати, що часто пересилки в Європу робились окремими організаціями самостійно, то загальні фонди допомоги сягали до півмільйона доларів [49]. Поряд з матеріальною підтримкою, головним чином харчами, одягом, ліками, набагато рідше грошима, була допомога юридична і моральна, а також допомога отримати дозвіл емігрувати до Канади.

Українці та їхні нащадки в Канаді завжди уважно стежили за життям українського народу. Його біль ніколи не був для них чужим. У скрутні часи вони були поруч з колишніми своїми співвітчизниками. На жаль, українській діаспорі в Канаді, як до речі і в будь-якій іншій країні, не вдалося уникнути протистояння. Це так звані прогресисти і націоналісти, які були втягнуті в ідеологічний конфлікт всередині громади. Глибока непримиренність між націоналістичним та “прогресивним” табором тривала десятиліттями, що завдавало шкоди і українській громаді. Така боротьба, на жаль, не сприяла ні її силі, ні авторитету. Могла бути і допомога материковій Україні набагато вагомішою, якби не було цього протистояння. Та, по суті, представники обох таборів завжди мали багато спального, а головне – любов до рідної землі. Солідарність з Україною, її народом, безперечно, одна з найбільш яскравих сторінок українців та їхніх нащадків Канади.

Література:

1. Євтух В., Камінський Є., Ковальчук О., Трощинський В. Зберігаючи українську самобутність. – К., 1992; Євтух В., Ковальчук О. Українці в Канаді. – К., 1992; Євтух В., Ткаченко В. В чужій далекій стороні – К., 1976; Ключник О. Мигайівські комунари. Документальний нарис. – Одеса, 1972; Ковальчук Е. Участие украинской трудовой эмиграции в движении солидарности с советским народом (1917–1945 гг.) // Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы. – 1983. – № 5; Ковальчук О., Марусик Т. Допомога української діаспори Північної Америки українському народу // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. № 9. – К., 2005; Лещенко О.Л. З історії сільськогосподарських комун канадських українців на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – № 10.

2. Бак Тим. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на канадское рабочее движение // Бак Тим. Избранные произведения. – М., 1972; Волинець М. П'ятнадцять років (1918–1933) ТУРФДім. – Вінніпег, 1933; Кравчук Петро. На новій землі. Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців. – Торонто, 1958; Кравчук Петро. З рідним народом. – К., 1979; Кравчук П. Без недоводок. Спогади. – Київ-Торонто, 1995; Марунчак Михайло. Історія українців Канади. Т.1.2 – Вінніпег, 1991; Пропамятна книга Українського народного дому у Вінніпегу – Вінніпег, 1949; Рыбинский М.И., Тарле Г.Я. О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921–1925 гг.) // Исторический архив. – 1961. – № 4; Сербин Роман. Голод в 1921–1923 і українська преса в Канаді – Торонто-Київ, 2002.

3. Марунчак М. Історія українців Канади. Т. 1. Друге видання. – Вінніпег, 1991. – С. 331.

4. Державний архів Російської Федерації (далі – ДА РФ) – Ф. 6646, оп. 1, спр. 328. – Арк. 136; Кравчук

Петро. На новій землі. – С. 123.

5. Кравчук Петро. 75 років тому Україна не могла втримати незалежність. Нині є шанс // Дума. – 1992. – № 3.

6. Ювілейна книга 25-ліття Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні. – Вінніпег, 1945. – С. 78.

7. Кравчук Петро. На новій землі. – С. 132.

8. Бак Тим. Указ. соч. – С. 516.

9. Там само. – С. 517–518.

10. Див.: Сербин Роман. Вказана праця. – С. 18.

11. Українські робітничі вісті. – 1923. – 20 січня.

12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.1, оп.2, спр.163. – Арк. 278.

13. ЦДАВО України. – Ф. 3, оп. 1, спр. 256. – Арк. 30.

14. Лещенко О.Л. З історії сільськогосподарських комун канадських українців на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – № 10 – С. 66.

15. ЦДАВО України. –Ф.Р. – 337, оп.1, т.1, спр.235 – Арк.5, 6; Ключник О. Вказана праця; Кравчук Петро. Зражені надії // Літературна Україна. – 1990. – 23 серпня; Рыбинский М.И., Тарле Г.Я. Указ. соч. – С. 75.

16. Рыбинский М.И., Тарле Г.Я. Указ. соч. – С. 70.

17. Там само. – С. 53; Экономическая жизнь. – 1922. – 24 октября.

18. Ключник О. Вказана праця. – С. 75, 115–119.

19. ЦДАВО України. – Ф.3, оп.1, спр. 256. – Арк. 30 зв.

20. Стоклицкий А. Как работает промышленная иммиграция // Экономическая жизнь. – 1922. – 20 октября.

21. ЦДАВО України. – Ф.Р–337, оп. 1, т. 1, спр.235 – Арк. 6.

22. Цит. за: Кравчук Петро. Зражені надії // Літературна Україна. – 1990. – 23 серпня.

23. Українські робітничі вісті. – 1923. – 1 вересня.

24. Ювілейна книга 25-ліття Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні – Вінніпег, 1945. – С. 128.

25. Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу. – Вінніпег, 1949. – С. 317–327.

26. Українські робітничі вісті. – 1924. – 1 квітня.

27. Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу. – Вінніпег, 1949. – С. 713.

28. Українські робітничі вісті. – 1928. – 28 квітня.

29. Кравчук Петро. З рідним народом. – К., 1979. – С. 22.

30. Звіт і резолюції дванадцятого з'їзду Товариства український робітничо-фермерський дім в Канаді. – Вінніпег, 1931. – С. 34.

31. Кравчук П. З рідним народом. – К., 1979. – С. 31; його ж. На новій землі. – С. 291; його ж. Без недовомок. Спогади. – Київ-Торонто, 1995. – С. 26–27; Волинець М. Вказана праця. – С. 162.

32. Кравчук Петро. 8 років активної допомоги рідним братам // Українське життя. – 1964. – 26 серпня.

33. Геть окупантів і УВО із Західної України. – Вінніпег, 1935. – С. 78, 87–88.

34. Лазарович П.І. Союз українців самостійників і українська визвольна справа // Ювілейний альманах для відмічення 50-ліття праці “Українського голосу”. 1910–1960. – Вінніпег, 1960. – С. 93–94.

35. Радянська Україна. – 1987. – 26 грудня.

36. Лобай Данило. Комуністичний рух серед українців // Пропам'ятна книга Українського народного дому в Вінніпегу. – Вінніпег, 1949. – С. 756.

37. Кравчук Петро. Без недовомок. Спогади. – Київ-Торонто, 1995. – С. 33.

38. Кравчук Петро. На новій землі. – С. 309–310.

39. Сообщение о митинге канадских граждан за оказание помощи Советскому Союзу в борьбе против фашистской Германии // Международная солидарность трудящихся в борьбе за мир и национальное освобождение против фашистской агрессии за полное уничтожение фашизма в Европе и Азии (1938–1945 гг.). – М., 1962. – С. 306.

40. Див.: Кравчук Петро. На новій землі. – С. 309–310.

41. Народи і ухвали другого всекрайового з'їзду Товариства канадських українців – Торонто, 1946 – С. 49; Кравчук. На новій землі. – С. 328; його ж. З рідним народом. – С. 53.

42. Народи і ухвали другого всекрайового з'їзду Товариства українських канадців. – Торонто, 1946. – С. 49; Кравчук Петро. – З рідним народом. – С. 53.

43. Девис Раймонд. Украинцы в Канаде // Славяне. – 1944. – № 5 – С. 34; його ж // Правда Украины. – 1944. – 16 июня.

44. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків. К., 1990 – С. 149.

45. Як відгукнулася українська молодь у Вінніпегу в днях тривоги на заклик Вітчизни // Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу. – С. 394–395; Кравчук Петро. З рідним народом. – С. 50; Марунчак Михайло. Історія українців Канади. Т. 2. – Вінніпег, 1991. – С. 258; Українські канадці в історичних

зв'язках із землею батьків. – С. 149.

46. Щербицький В.В. Виступ на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, 18 жовтня 1974 року // *Комуніст України*. – 1974. – № 11. – С. 17.

47. Кравчук Петро. На новій землі. – С. 334–338; Його ж. З рідним народом. – С. 54–55; Його ж. Прогресивні українці Канади і Великий Жовтень // Кравчук П., Тарновський М., Толопоко Л. Великий Жовтень і українська еміграція – К., 1977. – С. 37; На скрижальях історії. З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Книга перша із серії “Україна – Канада: історія та сучасність”. – К., 2003. – С. 150–152.

48. Народи і ухвали третього з'їзду Товариства об'єднаних українських канадців. – С. 51.

49. Марунчак Михайло. Історія українців Канади. Т 2. – С. 265–267.

*Жулканич Н., Лендел М.
(Ужгород)*

РОЗВИТОК АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УГОРЩИНІ (1965–1990 РР.)

Поглиблене дослідження аграрних відносин за період до початку 90-х років минулого століття, вичленовує ряд як об'єктивних так і суб'єктивних причин, які зумовили в останні роки в Україні прискорений занепад сільськогосподарського виробництва. Цей занепад, став наслідком недосконалої системи господарювання, що мала місце у радянські часи, і характеризувалася деформованими організаційними, соціально-економічними, і зокрема, виробничо-господарськими відносинами. Проте, життя не стоїть на місці, і суспільство вишукує нові шляхи свого поступу, в тому числі і розвитку аграрного сектору. Тому, ретроспективний аналіз і досвід еволюції аграрних відносин минулого в історичному зрізі і просторовому вимірі в сусідніх з Україною зарубіжних держав є вельми актуальним для нашої країни.

Розгляду проблем ефективності аграрних перетворень в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, зокрема і в Угорщині, присвячені наукові праці вітчизняних вчених-аграрників Алмаші О.К. [1], Баян А.В. [2], Галушко В.П. [4], Лендела М.А. [6], Юрчишина В.В. [11], Шеппи В.В. [10] та ін. Детальний і об'єктивний аналіз аграрних реформ, становлення, функціонування і розвиток сільськогосподарського виробництва в Угорщині знайшли відображення в наукових працях угорських вчених Варга Дюлі [19], Егрі Імре [5], Ердеї Ференца [13], Нейметі Ласла [16], Сюч Іштвана [18], Шипош Аладара [17].

Однак, глибокі зрушення переломного характеру, кардинальні політичні та економічні реформи спрямовані на радикальне оновлення суспільного ладу, в тому числі трансформаційні перетворення в аграрній сфері, які здійснюються в країнах Центральної та Південно-Східної Європи заслуговують на подальше наукове дослідження, становлять особливий інтерес у напрямку використання позитивних моментів особливо в державотворенні суверенної України, в галузі демократії та стабільності господарювання.